

АГУЛЬНАНАЦЫЯНАЛЬНЫЯ МОЎНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ў КАМУНІКАТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ

Т.С. Бабровіч (Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ПЕРШАСНЫЯ (НЕМАТЫВАВАНЫЯ) НАЙМЕННІ БУДАЎНІЧАЙ СФЕРЫ

Ключавыя словы: намінацыя, найменні будаўнічай сферы, матывацыя, тэрміналагічныя адзінкі, этымалогія.

Сістэма тэрміналагічных найменняў з’яўляецца дастаткова дынамічнай моўнай падсістэмай, паколькі навукова-тэхнічнае развіццё адбываецца непарыўна, узнікаюць новыя паняцці, якія маюць неабходнасць у намінацыі, у выніку чаго ўтвараюцца новыя тэрміны. Менавіта ў мове і праз мову індывід і грамадства ўзаемна дэтэрмініруюць адзін аднаго [1, с. 27]. Як пісаў Г.У. Калшанскі, “сутнасць намінацыі заключаецца не ў тым, што моўны знак абазначае прадмет ці нейкім чынам суадносіцца з прадметам, а ў тым, што ён рэпрэзентуе некаторую абстракцыю як вынік пазнавальнай дзейнасці чалавека” [3, с. 12].

Аб першаснай (прамой) намінацыі прынята гаварыць, калі вызначаная рэалія (якасць, прадмет, з’ява), якая атрымала тое ці іншае абазначэнне, прымаецца за зыходную (нематываваную). Першасная лексічная намінацыя – гэта “суаднясенне адлюстраванага ў свядомасці фрагмента пазамоўнага рада і гукавога рада, якія ўпершыню атрымліваюць функцыю называння” [8, с. 73]. Невытворнымі (нематыванымі) лічацца словы, якія ў сінхронным плане ўсведамляюцца носбітамі мовы як першавобразныя, г.зн. не ўтвораныя ад іншых слоў. Яны абазначаюць адрэзкі навакольнага асяроддзя ўмоўна, не звязваюць іх з іншымі з’явамі рэчаіснасці, таму лічацца нематываванымі. Унутраны сэнс такіх слоў раскрываецца толькі пры этымалагічным аналізе. “У выніку забыцця ўнутранай формы такія словы аказваюцца ў этымалагічнай “ізаляцыі”, матывацыйныя сувязі страчваюцца, і іх можна выявіць, толькі пранікаючы ў гісторыю кожнага з гэтых слоў” [7, с. 15]. З пункту гледжання сучаснага носбіта мовы нематываваныя словы немагчыма далей структураваць па словаўтваральным саставе.

Так, сярод найменняў будаўнічай сферы да першаснай намінацыі адносяцца адзінкі, якія прыйшлі з агульнаславянскай мовы або з індаеўрапейскай мовы-асновы. Н.А. Мінакова падкрэслівае асобнае палажэнне такіх найменняў, якія абслугоўваюць і сістэму агульналітаратурнай мовы, і яго падсістэму – тэрміналогію. Такія словы нельга адназначна аднесці да тэрміналагічных найменняў, так як яны

адрозніваюцца некаторымі характарыстыкамі ад вузкасפעцыяльных будаўнічых тэрмінаў. На думку даследчыка, такія адзінкі могуць разглядацца як будаўнічыя тэрміны “нізкай ступені тэрміналагічнасці”, у якіх пераважае намінацыйная функцыя [4, с.122].

Аб’ектам даследавання з’явіліся 840 аднаслоўных субстантыўных намінацыйных адзінак, якія ўваходзяць у тэматычныя падгрупы “*Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы*”, “*Будынкі, памяшканні*”, “*Будаўнічыя канструкцыі, іх часткі і элементы*” і з’яўляюцца дастаткова ўжывальнымі ў сучаснай беларускай мове. Крыніцамі моўнага матэрыялу сталі пяцітомны “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (пад рэд. К. К. Атраховіча, 1977–1984) [6], двухтомны “Русско-белорусский политехнический словарь” (пад рэд. І.Л. Бурак, 1998) [5], “Современный русско-белорусский политехнический словарь” (склад. А.М. Булыка, 1997–1998) [2], “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” (1978–2017) [9].

Вылучаныя найменні ўваходзяць ва ўсе прааналізаваныя тэматычныя пагрупы. Так, у тэматычнай падгрупе “*Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы*” адзначаны наступныя немагаваны адзінкі: **волава** рус. *олово* ‘волава’, ст.-рус., ст.-слав. *олово* ‘свінец’, укр. *олово*, польск. *olów*, чэш., славац. *olovo*, балг. *олово*, серб.-харв. *олово*, славен. *olov*, *ólovo*, в.-луж. *woloj*, н.-луж. *woloj* ‘свінец’, роднаснымі з’яўляюцца літ. *alvas* ‘свінец’, лат. *alva*, *alvs* ‘волава’; **пясок** укр. *пісок*, рус. *песок*, польск. *piasek*, чэш. *pések*, славац. *piesok*, в.-луж., н.-луж. *pěsk*, серб.-харв. *pijèsak*, славен. *pések*, балг. *пясък*, макед. *песок*, ст.-слав. *пѣсъкъ.*, праслав. **pěsъkъ*; **медзь** укр. *мідь*, рус. *медь*, польск. *miedz* ‘медзь’, н.-луж. *měz* ‘тс’, ‘бронза’, ‘латунь’, в.-луж. *mjedz* ‘руда’, чэш. *měd*, славац. *med* ‘бронза’, ‘латунь’, славен. *méd* ‘медзь’, ‘латунь’, серб.-харв. *tjèd*, макед., балг. *мед*, ст.-слав. *мѣдь* ‘медь’, прасл. *mědъ* не мае генетычна блізкіх і.-е. адпаведнікаў; **жалеза** рус. *железо*, укр. *залізо*, польск. *żelazo*, чэш., славац., в.-луж. *železo*, н.-луж. *zelezo*, балг. *желязо*, макед. *железо*, серб.-харв. *жѐлезо*, славен. *železo*, ст.-слав., ст. рус. *желъзо*, літ. *geležis*, лат. *dzēlz(i)s*; **камень** укр. *камінь*, рус. *камень*, польск. *kamień*, н.-луж., в.-луж. *katjeń*, чэш. *kámen*, славац. *kameň*, славен. *kámen*, серб.-харв. *ка̀мен*, макед., балг. *камен*, ст.-слав. *камы*. Прасл. *kamy* (род. *kamene*); **дошка** укр. *дошка*, рус. *доска*, польск. *deska*, чэш. *deska*, балг. *дъска*, серб.-харв. *дàска*, ст.-слав. *дъска*, праслав. **dъska*; **бервяно** рус. *бервно*, укр. *бервено*, ст.-польск. *bierzwno*, *bierwiono*, чэш. *břevno*, ст.-слав. *брьвьно*, *брьвьно*, серб.-харв. *бр̀вно*; **жэрдка, жэрдзь** рус. *жердь*, *жердка*, укр. *жѐрдка*, польск. *żerdź*, *żerdka* ‘жэрдка’, в.-луж. *žerdź* ‘жэрдка; штанга’, н.-луж. *žerdka*, *žerź*, чэш. *žerd’*, *žerd’ka*, славац. *žrd’*, *žrdka*, славен. *žrd*, *žrdka*. Ст.-слав. *жръдь* ‘кій, кап’ё’, ст.-рус. *жердь*. Праслав. **žьrdь*.

У тэматычную падгрупу “*Будынкі, памяшканні*” уваходзяць наступныя невытворныя найменні: **дом** праслав. слова; параўн. *дом*, укр. *дім*, польск. *dom*, чэш. *dům*, серб.-харв. *дѐм*, балг. *домът*, ст.-слав. *домь*. Прасл. **domъ*. Роднасныя формы: ст.-інд. *dāmas* ‘дом’, авест. *dam-*, грэч. *δομος*, лац. *domus*. Звычайна звязваюць з грэч. *δέμω* ‘будую’, гоц. *timrjan*

‘будаваць’; **вежа** ст.-рус. *вѣжа* ‘шацёр, кібітка, вежа’, рус. *вѣжа* ‘шацёр, кібітка, будка, вежа’, укр. *вежа*, польск. *wieża*, чэш. *věž*, ст.-чэш. *věžě*, ст.-слав. *вѣжа*, славен. *věža* ‘сені, вестыбюль’. Першапачаткова ў славян, як думаюць, гэта быў рухомы будынак на санях або калёсах. Прасл. **věža* < **věz-ja* да **vez-ti* ‘везці’; **пакой** ‘асобнае памяшканне для жылля ў кватэры, доме, агароджанае сценамі, перагародкамі’. Агульнаслав. і прасл. *rokojь* ‘мір, цішыня’; значэнне ‘пакой’ развілося ва ўсх.-слав. мовах, а таксама ў польск. і чэш., першапачаткова – адзеленае памяшканне, дзе можна адпачнуць, мець спакой.

Да тэматычнай падгрупы “*Будаўнічыя канструкцыі, іх часткі і элементы*” адносяцца наступныя невытворныя найменні: **акно** ст.-рус. *окъно*, руск. *окно*, укр. *вікно*, польск. *okno*, славац. *okno*, чэш. *okno*, в.-луж., в.-луж. *wokno*, н.-луж. *hokno*, серб.-харв. *окно*, макед. *окно*. Хутчэй за ўсё праслав. *okno* – архаічны прыметнік на *-но*, утвораны ад назоўніка *око*; **страха** укр. *стріха*, рус. дьял. *стрехá*, польск. *strzecha*, в.-луж. *třěcha*, н.-луж. *tšěcha*, *stšěcha* ‘выступ страхі, навес’, чэш. *střecha* ‘страха’, славац. *strecha*, славен. *stréha*, серб.-харв. *стрѐха* ‘выступ страхі’, балг. *стря́ха*, макед. *стрea*, ст.-слав. *стрѣха*. Прасл. **strěxa* утворана з суф. *-ха* ад дзеяслова **strojiti* ‘укладаць, прыводзіць да парадку, будаваць’. Іншыя рэканструкцыі: **strěxa* < *sters *ā* ад і.-е. **ster-* ‘распасціраць’; **сцяна** ст.-бел. *сѣна*, укр. *сѣна*, рус. *стенá*, ст.-рус. *сѣна*, польск. *ściana*, в.-луж., н.-луж. *sćěna*, чэш. *stěna*, славац. *stena* ‘сцяна’, серб.-харв. *стијѐна* ‘скала, камень’, славен. *sténa* ‘сцяна’, ‘скала’, балг. *стенá* ‘сцяна; каменная агароджа’ макед. *стена* ‘сцяна’ ст.-слав. *сѣна* ‘сцяна; вал’. Прасл. **stěna* ‘сцяна’, роднаснае гоц. *stains* ‘камень’; **вароты** ст.-рус. *ворота*, рус. *ворóта*, укр. *ворóта*, польск. *wrota*, чэш. *vrata*, ст.-слав. *врата*, балг. *вратá*, серб. *врата*. Праслав. **vorta* ‘вароты, дзверы’ (мн. л. да назоўніка н.р. **vorto* ‘тс’, які не захаваўся) – утварэнне суфіксам *-t-* да праслав. кораня **ver-*: **vor-* ‘адкрываць, закрываць і да т.п.’. Падобныя ўтварэнні ёсць і ў іншых і.-е. мовах: літ. *var̃tai* мн. л., лат. ‘вароты, дзверы’, прус. *warto*, ст.-інд. *vṛtis* ‘агароджа’; **порог** агульнаслав.: рус. *порóг*, укр. *поріг*, *порóгу*, ст.-рус. *порогъ*, ст.-слав. *прагъ*, польск. *prog*, в.-луж. *proh*, н.-луж. *prog*, чэш. *práh*, славац. *prah*, серб.-харв. *прàг*, славен. *prag*, балг. *праг(ът)*. Праслав. *porgъ*. Роднасныя ў і.-е. мовах: літ. *pérgas* ‘рыбачы човен’, ст.-ісл. *forkr* ‘дубіна’, ст.-сакс. *ferkal* ‘засаўка’, лац. *pergula* ‘прыбудова ў доме, выступ у сцяне, вінаграднік, хаціна, гарышча’; **скоба** укр. *скóба* ‘крук у дзвярах, прабой’, рус. *скобá* ‘тс’, серб.-ц.-слав. *скоба* ‘засцежка’, чэш., славац. *skoba* ‘планка, засаўка’, серб.-харв. *скóба*, славен. *skóba* ‘тс’, балг. *скóба* ‘скобка’, макед. *скобичка* ‘падкоўка (на падэшве)’. Праслав. **skoba* ‘загнуты крукам прут, скобка’ да і.-е. **(s)kāmb-* ‘крывіць, гнуць’. Роднасныя літ. *kabėti* ‘вісець’, *kabė* ‘крук’, *kablỹs* ‘тс’, *kibti* ‘чапляцца, вешацца’, лат. *kablis* ‘кручок, засцежка’; **жолоб** рус. *желоб* ‘прыстасаванне для стоку вады’, укр. *жóлоб* ‘карыта, прыстасавання для перасыпання, пералівання’,

польск. *žlób*, серб.-луж. *žlob*, чэш., славац. *žlab*, славен. *žlêb*, балг., макед. *жлеб* ‘тс’. Ст.-рус. *желобъ*, *жолобъ*. ц.-слав. *жлѣбъ*. Прасл. **želbъ* < *gelbъ*.

Такім чынам, сярод першасных (нематываваных) найменняў будаўнічай сферы вылучаны адзінкі, якія уваходзяць ва ўсе прааналізаваныя тэматычныя падгрупы “Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы”, “Будынікі, памяшканні”, “Будаўнічыя канструкцыі, іх часткі і элементы”. Першасная намінацыя на моўным узроўні ўключае невытворныя назоўнікі з агульнаславянскай ці індаеўрапейскай мовы ў прамым значэнні, якія служаць базай для другасных найменняў (вылучана 29 найменняў – 3,5 % ад усіх прааналізаваных аднаслоўных моўных адзінак).

Літаратура

1. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Изда-во «Прогресс», 1974. – 448 с.
2. Булыко, А. Н. Современный русско-белорусский политехнический словарь / А.Н. Булыко (авт.-сост.). – Мн. : Харвест, 2007 – 432 с.
3. Колшанский, Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г.В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований / АН СССР, Ин-т яз-ния; редкол.: В.Н. Ярцева (отв. ред.) [и др.]. – М.: Наука, 1976. – С. 5 – 30.
4. Минакова, Н.А. Особенности формирования и структура строительной терминологии русского языка : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / Н.А. Минакова. – Москва, 1985. – 203 с.
5. Русско-белорусский политехнический словарь: в 2 т. / И. Л. Бурак (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1997 – 1998. – 2 т.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; рэдкал.: А. А. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977 – 1984. – 5 т.
7. Усачева, В.В. Славянская ихтиологическая терминология. Принципы и способы номинации. Обратный словарь / В.В. Усачева. – М.: Индрик, 2003. – 352 с.
8. Уфимцева, А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) // Языковая номинация: Виды наименований: Сб. ст. / Акад. наук СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Б. А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – С. 5 – 85.
9. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: 1 – 14 т. / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Беларус. навука, 1978 – 2017. – 14 т.

Н.М. Гардзеі (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны),
С.Г. Хвясцько (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы)

СЦЯЖЭННЕ ЗЫЧНЫХ: ФАНЕТЫЧНАЯ ЦІ МАРФАНАЛАГІЧНАЯ З’ЯВА?

Ключавыя словы: словаўтваральны фармант, сцяжэнне, утваральная аснова, фаналагічная кандэнсацыя, фузія, фаналагічнае чаргаванне, фанема.

25 верасня 2020 года ў Беларускім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце імя Максіма Танка адбылася абарона кандыдацкай дысертацыі С.Г. Хвясцько «Марфаналогія словазмянення і словаўтварэння ў бела-